

Ключевые слова: *территориальная реформа, территориальное устройство, административно-территориальная единица, власть, местное самоуправление, финансовая самостоятельность.*

Pavlovych-Seneta Ya. P. Political and legal, psychological and economic background for territorial reform in Ukraine

The article analyses available backgrounds for territorial reform in Ukrainian society and state, as well as offered by scholars and statesmen suggestions for its preparation and implementation, and related problems.

Key words: *territorial reform, divisions, administrative unit, the government, local government, financial autonomy.*

УДК 159.9

Н. М. Семенів

ОСНОВНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ МІЖЕТНІЧНИХ ВІДНОСИН

Сформульовано теоретичні аспекти розробки методів прогнозування етнічних конфліктів. Проаналізовано взаємозв'язки між демографічними, соціальними, мовними чинниками, які впливають на характер конфліктів.

Ключові слова: *етнічний конфлікт, етнічна фрустрація, міжетнічна напруга, етнічність.*

Постановка проблеми. Вивчення і теоретичне осмислення етнонаціональної сфери України потребує всебічного підходу до неї, з'ясування усіх притаманних їй рис і властивостей, специфічних особливостей. Зрозуміло, що з точки зору суспільної безпеки найпильніша увага має бути звернена на характер взаємин насамперед між національними меншинами і титульною нацією, а також між самими етнічними групами.

Сучасна соціальна психологія покликана знайти шляхи вирішення складного комплексу проблем, що виникають у стосунках між етносами, етнічними групами, націями та державою. Головною метою дослідників, що працюють над цією проблемою, є розробка ефективних методик і засобів, що дозволять досягнути оптимізації та гармонізації міжетнічних відносин.

Надзвичайно актуальною стає психологічна проблема пошуку шляхів і способів вирішення кризових ситуацій в міжетнічних взаєми-

нах. Загальновизнане положення про те, що науково обґрунтована, демократична, гуманістична етнополітика має ґрунтуватися на визнанні невід'ємного права кожного етносу на самовизначення. Останнє означає вільний вибір етносом форми такого самовизначення, не включаючи і входження до складу поліетнічної держави, за збереження своєї державності й суверенності.

Мета статті – визначити ступінь розробленості поняття етнічності та форми його використання в наукових етноконфліктологічних розробках; встановити проблематику досліджень етноконфліктологічного характеру, що притаманна сучасному етапу розвитку міжетнічної взаємодії в Україні; проаналізувати основні схеми класифікації міжетнічних конфліктів та ступінь приданості традиційних схем у сучасних дослідженнях.

Становлення незалежної Української держави призвело до зміни в суспільних зв'язках, зокрема щодо картини міжетнічної взаємодії. Етнічно неоднорідне українське суспільство містить потенційно небезпечні елементи взаємовідносин між окремими етнічними спільнотами. Механізми раннього прогнозування етноконфліктних ситуацій та розробка моделі виникнення та поширення етноконфлікту дозволять ефективно запобігати кризовим станам міжетнічних взаємин з небезпечними наслідками.

Стан дослідження. Із другої половини вісімдесятих, особливо в дев'яності роки, провідним предметом дослідження закордонної етноконфліктології стала проблема урегулювання соціальних конфліктів. До таких робіт найперше належать наднові пошуки Е. Азара, Дж. Александера, Ф. Дюкса, Дж. Коуклі, Б. Оліарі, Р. Макгаррі, М. Рабі, Л. Рангараджана, Дж. Річардсона, М. Росса, Дж. Ротмана, Дж. Рубіна, К. Руперсінгхе, Т. Саати, Дж. Толанда й ін. Сучасні закордонні роботи з етноконфліктології мають насамперед прикладний характер, і етап її розвитку в 1990-і роки можна позначити як прикладний, або технологічний.

Вітчизняна етнічна конфліктологія сформувалася з декількох інтелектуальних потоків, що існували до кінця 1980-х рр. По-перше, це група істориків і етнографів, які тією чи іншою мірою вивчали етнічні конфлікти і напрацювали чималий обсяг емпіричних знань про етнічні, етнорасові і етноконфесійні конфлікти в різних країнах світу. Йдеться про роботи Ю. В. Бромля, Е. А. Веселкіна, Л. М. Дробіжевої, І. І. Жигалова, В. І. Козлова, С. Я. Козлова, А. П. Корольової, М. Е. Крамарової, Е. М. Логинової, С. В. Михайлова, Ю. С. Оганисяна, М. І. Семиряги, В. А. Тишкова, С. А. Токарева, Н. Н. Чебоксарова й ін.

По-друге, це численний контингент фахівців у сфері національних відносин радянського періоду, які звернулися до вивчення

етнічних конфліктів через різке наростання етнічної напруженості й актуалізації багатьох раніше латентних етнічних конфліктів у нашій країні. У цьому зв'язку необхідно виокремити Г. Агаєва, Ю. В. Арутюняна, Э. А. Баграмова, Т. Ю. Бурмистрової, М. Н. Губогло, Ю. Д. Дешерієва, В. Ф. Губіна, М. С. Джунусова, М. І. Ісаєва, К. Х. Ханазарова й інших. Чимало радянських учених у межах наявної тоді «ідеологічної ніші» намагалися виявити й проаналізувати протиріччя в національно-етнічному житті Радянського Союзу, виробляли пропозиції з поліпшення клімату міжнаціональних відносин у країні, добре знали закордонні дослідження в області етнічної й етнорасової конфліктології. Роботи цієї групи вчених були ідеологізовані, однак було б неправильно заперечувати в них наявність позитивного змісту.

Представники психологічного наукового співтовариства включали в об'єкт своїх досліджень психологію національних відносин, і якщо ще не мали можливості вивчати психологію реальних етнічних конфліктів у нашій країні, то, принаймні, виявляли й описували суперечливі механізми психології міжгрупових, зокрема міжетнічних, відносин. У цьому аспекті треба насамперед вирізнити роботи В. С. Агеєва, Г. М. Андрєєвої, І. С. Кона, С. К. Рощина, Г. У. Солдатової, В. А. Сосніна, П. Н. Шихірева, А. К. Уледова й ін. У пострадянський період багато хто із представників психологічного знання в етнології зробив значний внесок у розвиток етнічної конфліктології, у дослідження динаміки етнічних конфліктів, вироблення заходів зі зниження етноконфліктної напруженості й постконфліктної реабілітації.

Чимало етнопсихологічних робіт щодо особливостей розвитку міжетнічних взаємин виконано російськими науковцями упродовж 90-х років. Зокрема це праці Ю. П. Платонова, Л. Г. Почебут (1993), А. О. Бороноєва, В. Н. Павленко (1994), Е. А. Саракуєва, В. С. Крисько (1996), Н. М. Лебедевої (1997), Т. Г. Стефаненко (1999).

Основною теоретико-методологічною проблемою сучасної етнічної конфліктології є питання про сутність етносу, про феномен етнічності. Аналіз сучасної бібліографії закордонних публікацій із проблем етнічних відносин вражає незвичайним сплеском дослідницького інтересу до проблем етнічності. Крім того, практично в кожній з робіт закордонних учених із проблем етнічних конфліктів є розділ, присвячений обговоренню феномена етнічності. Це дивує, на перший погляд, якщо зважити на величезний обсяг публікацій з цієї проблеми в 1970–1980-і рр., коли, здавалося б, уже був вичерпаний репертуар можливих поглядів на природу цього явища й були запропоновані десятки ідей і концепцій.

Інтерес до проблеми етнічних відносин у це десятиліття очевидний з огляду на лавиноподібне наростання етнічних конфліктів у

посткомуністичному світі й деяких інших частинах світу. Крім цього, зникнення загрози світової ядерної війни, що приковувала до себе суспільну думку й науковий інтерес упродовж декількох попередніх десятиліть, дало додатковий імпульс до дослідження менш глобальних подій і процесів, що виконують, однак, надзвичайно важливу роль у житті мільйонів людей.

У соціальній психології немає загальноприйнятої назви галузі психологічних знань, що вивчає взаємодію етнічних груп. Часто використовуються такі терміни, як «міжгрупові стосунки» (Стефаненко, 1999; Шихірев, 2000), «міжгрупова взаємодія» (Агеев, 1990), «міжгрупова поведінка» (М. Шериф), «міжгрупове спілкування» (Лебедева, 1999), «взаємовідносини груп» (Сушков, 1999, 2002), «міжетнічне сприйняття» (Павленко, 2004). Кожен із наведених вище термінів охоплює певний аспект цієї предметної області. Т. Г. Стефаненко вважає, що найширший термін «міжгрупові стосунки», оскільки охоплює не лише стосунки між групами, але і «відношення до груп, які проявляються в уявленнях про них» (Стефаненко, 1999).

Оскільки у відповідній області крос-культурної психології предметом дослідження є взаємні уявлення про групи (переважно міжгрупові установки і стереотипи), в процесі дослідження доцільно використовувати два найбільш широкі терміни, що відображають предмет дослідження: «міжетнічні відносини» і «міжкультурна взаємодія». Спираючись на формулювання поняття «психологічні стосунки» В. П. Познякова (Позняков, 2002), поняття «Міжетнічні стосунки» визначаємо як сукупність усвідомлених, емоційно забарвлених представлень і оцінок, об'єктами яких виступають етнокультурні групи або конкретні представники цих груп. Термін «міжгрупова взаємодія» охоплює компонент міжгрупових стосунків (Стефаненко, 1999), відповідно поняття «міжкультурна взаємодія» характеризує взаємодію між представниками різних етнічних, субкультурних і конфесійних груп.

Психологічну стратегію міжетнічної взаємодії можна визначити як сукупність установок представників однієї етнічної групи щодо представників інших етнічних груп, з якими члени цієї групи проживають на одній території і вступають у безпосередню взаємодію. Психологічна стратегія, як сукупність соціально-психологічних установок, дозволяє здійснити прогноз психологічного змісту цієї взаємодії.

Однак дослідження етнічних конфліктів у сучасній літературі здійснюється не стільки на основі певного вибору конфліктологічних концепцій, скільки на основі вибору тієї або іншої концепції етнічності, що виявляється вирішальною у всіх подальших наукових розробках. Етноконфліктологічні школи формуються насамперед навколо вирі-

шення проблеми етнічності, а не навколо дискусійних проблем конфліктології.

Головний акцент в обговоренні проблеми етнічності в 1990-ті роки полягає у пошуку відповіді на питання: чи є етнічність джерелом конфліктів, чи породжує етнічність конфлікти або вона лише використовується або навіть конструюється для досягнення інших цілей?

У суспільній свідомості, часто й у науковому середовищі, є думка, що етнічні конфлікти є результатом соціально-економічних проблем, що в основі їх лежить або вбогість народу, або боротьба еліт за ресурси або за владу заради контролю над ресурсами.

Але не все те, що називається етнічним конфліктом, обов'язково є боротьбою за владу, і не всі учасники етнічних конфліктів прагнуть до влади, тому що жодні владні структури не можуть поглинути таку кількість людей у випадку їхньої перемоги в конфлікті. Справді, у період розпаду поліетнічних держав, що характерно для 1990-х рр., шанс одержати доступ до влади помітно збільшувався у зв'язку зі значним збільшенням кількості суб'єктів влади, але це не означає, що так було завжди.

Оскільки соціальні конфлікти в сучасному світі мають, як правило, багатофакторну природу, навряд чи правомірно говорити про етнічний конфлікт «у чистому виді». У будь-якому конфлікті, у якому є етнічний компонент, переплітаються економічні, політичні, соціальні й багато інших ліній суперництва, мотиви участі в таких конфліктах будуть різні в різних верствах етнічних груп. Тоді постає питання про формування механізму та факторного аналізу, що дозволить встановити ознаки, які дозволяють визначити той або інший конфлікт як етнічний.

Такою ознакою, своєрідним маркером є, наприклад, ідентифікація принаймні однієї зі сторін конфлікту в етнічних категоріях. Важливо, що це легко виявляється в заявах політичних і суспільних лідерів, актах вербальної комунікації рядових учасників конфлікту. Хто є «ми» і хто є «вони»? Якщо етнічний компонент конфлікту домінуючий, то хоча б одна зі сторін позначить себе або суперника в етнічних термінах (ми – українці, грузини, вірмени й т. д.; вони – чеченці, абхази, азербайджанці). При цьому особливо важливо зафіксувати те, як ідентифікують один одного саме рядові учасники конфлікту, що не прагнуть приховати його природу.

Наступним за значущістю теоретико-методологічним питанням етноконфліктології можна встановити питання про можливість створення загальної теорії етнічного конфлікту. Це питання має не тільки теоретичний, але й виражений прикладний характер і значною мірою позначає своєрідну межу між вченими етноконфліктологами й етноконфліктологами практиками. Практики, що працюють із конкретними

конфліктами й намагаються іноді багато років крок за кроком урегулювати складні етнічні відносини, найчастіше схильні визнавати унікальний характер кожного конфлікту й процес його врегулювання звичайно трактують як мистецтво, а не як науку.

Теоретичні моделі етнічних конфліктів необхідні для ефективного прогнозування їхньої динаміки й пошуку виходу з них. Тому однієї з важливих теоретичних завдань є крос-культурний аналіз етнічних конфліктів і вироблення на цій основі відповідних теоретичних моделей.

При цьому повинно йтися саме про моделі. Специфіка етнічних конфліктів виявляється не стільки в тому, у якій конкретно країні або частині планети протікає той або інший конфлікт. В етноконфліктології запропоновані різні типології етнічних конфліктів.

Найпоширенішою є так звана сферна типологія етнічних конфліктів й, відповідно, виділення таких типів, як етноекномічний, етносоціальний, етнополітичний й етнокультурний конфлікти, з визначенням підтипів у кожній з названих груп. У цілому така типологія ефективна, хоча й потребує уточнення. Створення адекватної типології етнічних конфліктів – одне з найважливіший теоретичних і практичних завдань цієї галузі конфліктологічного знання, а визначення типу конкретного конфлікту є одним із перших і винятково значущих кроків його експертизи. Порівняльний аналіз етнічних конфліктів у різних регіонах планети свідчить про важливість вироблення ефективної типології етноконфліктів насамперед для прогнозування імовірних вирішень конфлікту, тому що різні типи конфліктів мають різні імовірнісні моделі завершення своїх гострих фаз.

Прогнозування конфлікту – передбачення можливості конфлікту і його можливого майбутнього. Прогноз – це подання про майбутній конфлікт із певною ймовірністю вказівки місця й часу його виникнення. Прогноз відрізняється від утопії тим, що спирається на результати структурно-динамічного й типологічного аналізу. До основних методів прогнозування конфліктних ситуацій належать [6]:

- екстраполяція такої ситуації на майбутній стан системи;
- моделювання можливої конфліктної ситуації;
- статичний метод;
- опитування експертів.

Становить великий теоретичний і практичний інтерес питання про конструктивний потенціал етнічного конфлікту. Властиво конфліктологія й розпочинається з визнання функціональності конфлікту й наявності в нього певного конструктивного потенціалу. У масовій свідомості етнічний конфлікт сприймається більше як лихо, як щось однозначно негативне. Питання про конструктивний потенціал етніч-

ного конфлікту практично не розроблене й у науковому аспекті, тому виникають стереотипи в пошуках подолання гострих фаз етнічних конфліктів.

Ще один напрям, що доволі перспективний, – створення системи етноконфліктологічного моніторингу методом експертного опитування. А також – активне залучення керівників до науково-дослідної роботи на різних рівнях й у різних формах. Досвід свідчить про ефективність такої форми співробітництва з управлінськими працівниками. Це дає змогу увести в науковий обіг чималу кількість «живого» матеріалу.

Будь-яка теоретична модель суспільних процесів, зокрема етнічних конфліктів, становить теоретичну редукцію (спрощення) і має статистичний характер, тобто це ідеалізоване узагальнення, що найбільше часто виникає у послідовності розвитку подій, тому всі прогнози еволюції етнічних конфліктів, виконувані на основі певних теоретичних моделей, мають імовірнісний характер. Крім цього, теоретичні моделі етнічних конфліктів повинні мати альтернативний характер, тобто припускати можливість розвитку подій за декількома напрямками на певних етапах еволюції конфлікту.

Головний зміст вивчення конфліктів – це визначення шляхів подолання конфлікту, його завершення. Діяльність людей, залучених у конфлікт, має різноспрямований характер, його учасники мають різні цілі й інтереси, ціннісні орієнтації. Іноді хто-небудь із учасників конфлікту свідомо діє на поглиблення й загострення конфлікту, його перехід у більш руйнівні, деструктивні форми. Причини цього різні: в одних випадках така позиція відповідає довгостроковим або короткочасним інтересам одного або декількох учасників. В інших – це пояснюється психічними особливостями конфліктуючих особистостей: це можуть бути конфліктні за природою люди, для яких наявність конфлікту – більше природний стан, ніж його відсутність, або особистості із психічними відхиленнями. Однак кількість людей, що страждають від конфлікту, завжди більше, тому основні прагнення осіб пов'язані з подоланням конфлікту, його вирішенням.

На основі аналізу причин, об'єктивних і суб'єктивних факторів і компонентів, середовища протікання й динаміки конкретного етнічного конфлікту можна прогнозувати імовірність того або іншого його результату. Цей шабел етноконфліктологічної експертизи є головним змістом всієї аналітичної роботи з дослідження етнічного конфлікту. Оптимальне урегулювання конфлікту виявляється на основі і прогнозування імовірних наслідків конфлікту, і вивчення стосунків сторін і позначення заходів з досягнення саме оптимального результату етніч-

ного конфлікту. Ці дослідницькі дії повинні відповідати таким основним вимогам: по-перше, пропонуване урегулювання конфлікту повинно бути орієнтовано на перехід конфлікту в стійку латентну фазу, якщо відсутні реальні можливості його вирішення; по-друге, цей вихід повинен бути імовірним саме в цих конкретних соціально-історичних умовах; по-третє, всі конфліктуючі сторони повинні оцінювати подібний результат як прийнятний.

Висновки. Українське суспільство через поліетнічність становить середовище з потенціалом розвитку міжетнічної напруженості, вимагає уваги етнопсихологів та наукової розробки стратегії розвитку поліетнічного громадянського суспільства.

Одним із перспективних напрямів наукового пошуку, що спрямований на розробку механізмів попередження етноконфліктів, є розробка систем моніторингу етноконфліктних ситуацій, що передбачає аналіз соціально-психологічної обстановки в регіоні, історичних передумов розвитку конфліктів, постійне відстежування розвитку подій в етноконфліктному регіоні.

Одним із найдієвіших засобів раннього попередження міжетнічних конфліктів є розробка та використання систем та моделей прогнозування розвитку ситуацій міжетнічного протистояння.

Подальші напрями досліджень передбачають вивчення, систематизацію та аналіз соціопсихологічних причин, умов перебігу, особливостей та психологічних наслідків міжнаціональних конфліктів, що простежувалися в Україні впродовж 19–20 століть. Створена на основі фактичного матеріалу цілісна модель міжетнічного конфлікту, яка описує формування, розвитку та загострення міжетнічного конфлікту, в подальших дослідженнях стане фактичним матеріалом за формування теоретичних основ психологічних засобів попередження та врегулювання міжетнічних конфліктів.

1. Аза Л. А. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: навч. посібник / Л. А. Аза. – К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2003. – 57 с.

2. Бичко О. Регіональні особливості параметрів етнічної ідентичності студентської / О. Бичко // Соціальна психологія. – 2004. – № 3 (5). – С. 72–81.

3. Коростелина К. В. Социальная идентичность и конфликт / К. В. Коростелина. – Симферополь, 2003. – С. 359.

4. Коваль О. А. Міжетнічні конфлікти у контексті національної безпеки України: теоретичні аспекти / О. А. Коваль // Стратегічна панорама. – 2000. – № 3–4.

5. Іжнін І. Етнічний конфлікт і проблеми втручання / І. Іжнін // Вісник Львівського університету. – 2001. – Вип. 4. – С. 16–23.

6. Карась А. Ф. Громадянське суспільство: національна культура / А. Ф. Карась // Гуманізм та утвердження громадянського суспільства в Украї-

ні: збірник наукових праць. Вип. 32. – Львів: Львів. обл. книжк. друкарня, 1995. – С. 43.

7. Довгунь Т. Етнокультурний ренесанс та громадянське суспільство / Т. Довгунь // Вісник Львівського університету. – Львів, 2002. – С. 32.

8. Стефаненко Т. Г. Етнопсихологія / Т. Г. Стефаненко. – М.: Інститут психології РАН, 1999. – 320 с.

9. Солдатова Г. У. Психологія міжетнічної напруженості / Г. У. Солдатова. – М.: Смысл, 1998. – 389 с.

10. Гнатенко П. І. Ідентичність: Філософський і психологічний аналіз / П. І. Гнатенко, В. Н. Павленко. – К., 1999. – 465 с.

11. Психологія беженців і вимуджених переселенців: опыт исследований и практической работы / под. ред. Г. У. Солдатовой. – М.: Смысл, 2001. – 279 с.

12. Noiriel G. État, nation et immigration. Vers une histoire du pouvoir / G. Noiriel. – Paris: Belin, 2001. – 400 p.

13. Sjeff Ederveen, Paul Dekker, Albert van der Horst. Destination Europe. Immigration and Integration in the European Union. – Amsterdam, 2000. – 270 p.

Етнічність і етнічне насильство: протистояння теоретических парадигм // Соціологічний журнал. – 2003. – № 3. – С. 118–121.

14. Brown, Michael E., Owen R. Cote, Jr., Sean M. Lynn-Jones. Nationalism and Ethnic Conflict – Revised Edition: An International Security Reader. – Cambridge, Mass.: MIT Press. – September, 2001.

15. William T. Johnsen Pandora's Box Reopened: Ethnic Conflict in Europe and Its Implications / T. William // Strategic Studies. – December, 1999.

Семенов Н. М. Основные теоретические подходы к изучению проблематики межэтнических отношений

Сформулированы теоретические аспекты разработки методов прогнозирования этнических конфликтов. Проанализированы взаимосвязи между демографическими, социальными, языковыми факторами, влияющими на характер конфликтов.

Ключевые слова: этнический конфликт, этническая дерустрация, межэтническое напряжение, этничность.

Semeniv N. M. The main theoretical approaches to studying the problems of interethnic relations

The theoretical aspects of the development of forecasting methods of ethnic conflicts are formulated. The relationship between demographic, social, and linguistic factors that affect the nature of conflicts is analyzed.

Key words: ethnic conflict, ethnic frustration, interethnic tension, ethnicity.